

ПІДГОТОВКА КАБІНЕТОМ П.А.СТОЛИПІНА ОСОБОГО ЖУРНАЛУ ПРО ПЕРЕГЛЯД ПОСТАНОВ, ЯКІ ОБМЕЖУВАЛИ ПРАВА ЄВРЕЇВ

На початку ХХ століття з усіх питань національної політики найбільш складним та суперечливим залишалось єврейське питання. У статті розглядається підготовка кабінетом П.А.Столипіна Особого журналу про перегляд постанов, які обмежували права євреїв. Враховуючи обставини, що передували розробці журналу, здійснено спробу дати оцінку як самому документу, так і внеску Столипіна у справу вирішення єврейського питання.

Ключові слова: Рада міністрів, журнал, єврейське питання, П.Столипін.

Період після розпуску I Думи був надзвичайно напруженим для П.Столипіна. Прем'єр мав докласти максимум зусиль для вирішення важливого завдання – створення таких умов, щоб наступна II Дума виявилась лояльнішою до уряду. При цьому голова Ради міністрів абсолютно широко сподівався, що “достатньо державній владі здійснити певні реформи, відмінити ті правила, які викликають найбільше роздратування в середовищі передової громадськості, довести тим самим бажання уряду відверто рахуватися із суспільною думкою, щоб обеззброїти опозицію та завоювати громадські симпатії” [1]. Відтак, в єврейському питанні передбачалось піти на суттєві поступки вимогам, які були проголошені ще у першому парламенті.

Не враховуючи конкретну історичну обстановку, котра утворилася в період першого міждум'я, і ті умови, за яких було підготовлено Особий журнал Ради міністрів, що передбачав певне полегшення становища євреїв, а виходячи лише з факту наявності такого документа, дослідники іноді намагаються зобразити Столипіна справжнім захисником єврейства, людиною, яка змогла домогтися перед самим імператором якщо й не повного рівноправ'я, то, бодай, розширення прав єврейської меншини. На наш погляд, такі оцінки є певним спрощенням. Подібні висновки можна робити лише після ретельного розгляду всіх заходів, здійснених Столипіним для вирішення єврейського питання. Прийняття ж Радою міністрів Особого журналу про перегляд постанов, які обмежували права євреїв, було лише одним із перших кроків Столипіна щодо розв'язання цієї проблеми. Яку мету переслідував голова Ради міністрів, вдаючись до такого кроку? Які обставини передували виробленню подібного документу? Відповіді на ці питання дозволять більш об'єктивно оцінити внесок прем'єра у вирішення такого складного й наболілого єврейського питання.

В історіографії немає єдиної точки зору стосовно того, кого безпосередньо слід вважати ініціатором проекту закону про відміну деяких постанов, які обмежували права євреїв. Існує припущення, що ним міг бути міністр фінансів В.Коковцов [2], і підставою для такого твердження став лист останнього до відомого французького банкіра Е.Нецліна [3]. Проте, наприклад, С.Тимашев, який певний час перебував на посаді міністра торгівлі та промисловості в кабінеті Столипіна, згадував, що “для проведення в Раді міністрів запланованого заходу необхідно було наперед залучитися підтримкою Петра Аркадійовича”, і лише “годі успіх був гарантований” [4]. Цікаво, що у своїх спогадах, написаних уже значно пізніше, сам Коковцов ініціатором проекту закону теж називає не себе, а Столипіна [5].

Виробленню проекту закону стосовно прав євреїв, між тим, передували дві записки – Міністерства фінансів (по Департаменту окладних зборів) за підписом В.Коковцова та скріпленням директора Департаменту О.Вішнякова, датована 20 серпня 1906 р., та Міністерства внутрішніх справ (по Департаменту загальних справ), складена у вересні того ж року.

Записка міністра фінансів про зміни постанов, які стосуються права проживання та громадських прав євреїв, призначена на розгляд Ради міністрів, розпочиналася з пояснення, що вона дійсно вироблена відповідно до “словесної обумовленості” із П.Столипіним. При цьому також зазначалось, що документ був складений поспіхом, і саме це не дозволило навіть надати йому “належного зовнішнього вигляду” [6].

В цілому, в записці йшлося про те, що проблема відміни ряду обмежень прав євреїв надзвичайно гостро постала у суспільстві, а відтак, пропонувалось позбутися багатьох із цих обмежень негайно, згідно з 87 статтею Основних законів. Що ж до головних підстав для досконалого перегляду всього законодавства про євреїв, то повідомлялось, що їх слід внести на розгляд у Державну думу та Державну раду. Також робилась пропозиція “позбутися в діючому законодавстві про євреїв тих нашарувань, які, не відповідаючи історичним основам законодавства, затуляють справжнє значення цих основ”, і передбачалось “намітити той шлях, якого уряд буде дотримуватись в даному питанні, щоби міркування уряду й пропозиції його щодо перегляду законодавства про євреїв стали відомі громадській думці” [7].

Відповідно, виходячи з вищезазначеного, міністр фінансів виробив пропозиції зміни постанов про євреїв, котрі стосувались права їх проживання в різних місцевостях, а також стосовно прав громадських, які їм належали: по володінню нерухомим майном, по проведенню торгівлі та промислів, а також про участь євреїв в акціонерних товариствах. Причому перед викладенням означених пропозицій, Коковцов представив у записці короткий нарис історії законодавства, який стосувався саме цих моментів побуту євреїв, а також основні положення цього законодавства, та дійшов висновку, що протягом більше ніж 130 років у ньому не простежувалось загальної мети: в періоди, коли уряд прагнув до злиття єврейського населення з корінним руським, він, відповідно, вживав заходів, спрямованих на досягнення цього, але потім, коли вважалось за необхідне відокремити корінне населення від шкідливого впливу євреїв, вдавався до кроків протилежного характеру. Під впливом зміни поглядів на способи вирішення єврейського питання, помітними були то збільшення обмежуючих постанов для євреїв, то їх зменшення. До того ж, записка відмічає, що законодавство розвивалось частинами, окремі постанови часто-густо виявлялися не пов'язаними між собою. Відтак, чим більше утворювалось постанов, які регулювали різні сторони життя євреїв, тим важче було уряду досягти поставленої мети, оскільки для єврейського населення відкривались можливості обходити одні обмеження, керуючись при цьому іншими. Отже, ще раз наголошуючи на необхідності перегляду законодавства, Коковцов вказував на можливість проведення його у двох напрямках: або “внести в законодавство про євреїв усі ті спрощення, які викликані вимогами часу й народними інтересами, або ж, відмовившись від історичних основ, побудувати законодавство про євреїв на абсолютно нових засадах” [8].

Сам міністр фінансів не вбачав принципового сенсу в збереженні смуги осілості в недоторканому вигляді, але й не вважав доцільним негайно відмінити її, оскільки вона була основним принципом законодавства про євреїв, збереженим протягом 130 років, а відтак “могла би бути відмінена лише у законодавчому (через Державну думу та Державну раду) порядку”. Тому, за пропозицією Міністерства фінансів, при вирішенні питання про смугу осілості завдання перегляду постанов стосовно неї слід було б зводити до того, щоб дозволити євреям існувати й використовувати без перешкод ті права, які їм надані. При чому при збереженні смуги осілості всю територію Імперії передбачалось поділити на дві великі області. В одній із них дозволялося б проживання всім євреям, в іншій – в порядку загального правила – воно повинно було їм заборонятись. Безпосередньо при проведенні реформи Коковцов пропонував рахуватись із колом осіб, допущених до постійного проживання поза смугою осілості, оскільки законодавство повинно було не збільшувати, а зменшувати по можливості існуючі на той момент обмеження в правах євреїв. А відтак, керуючись історичними основами законодавства, слід було відмінити в смузі осілості й усі обмежуючі правила стосовно землеволодіння та землекористування. Проте, з точки зору Міністерства фінансів, мали зберегтись певні обмеження стосовно прав євреїв по придбанню земель приватних володарів [9].

Інший шлях – відмова від історичних основ, тобто смуги осілості, як вважав Коковцов, був зовсім не придатним до виконання, оскільки передбачав повне зрівняння євреїв у правах з іншими підданими Імперії, що, у свою чергу, виявлялось надзвичайно-таки ризикованим кроком, бо могло призвести до напливу у внутрішні губернії євреїв з Європейської Росії та з-за кордону, а також могло сприяти початку скуповування ними земель. Це аж ніяк не відповідало планам уряду, перед яким на той момент ставилось питання про “необхідність поповнити земельне забезпечення селян, особливо у внутрішніх губерніях Імперії” [10].

Так, окресливши два можливі шляхи вирішення єврейського питання, міністр фінансів, без коливань, віддавав перевагу першій схемі, вважаючи її найбільш придатною для реалізації у той час, тим більше, що в порядку верховного управління, тобто за статтею 87 Основних законів, можна було відмінити лише тимчасові заходи проти євреїв.

В цілому, наявність даної записки доводить, що в справі вирішення питання, названого як “єврейська політика” Столипіна, В.Коковцов взагалі відігравав вагомий роль. Міністр фінансів виступив з пропозиціями, про які раніше ділився з Нецліним, за винятком єдиного суттєвого положення: його плани стосовно скасування смуги осілості стали куди більш стриманішими.

Що стосується іншого документа – “Записки о правах жительство и передвижении евреев”, складеного Департаментом загальних справ Міністерства внутрішніх справ, то в ньому також був представлений історичний нарис і, крім того, до записки додавались: 1) зведення відгуків місцевих губернських начальств із приводу діючих законоположень про проживання, приписку й торгівельно-промислові права євреїв, 2) складене на основі цього зведення групування та звідна таблиця думок місцевих губернських начальств, 3) довідка про обмеження, встановлені в різні часи, в особистих та майнових правах євреїв, 4) статистичні дані про розподіл єврейського населення по Імперії за даними перепису 1897 р. [11].

Відмітимо, що історичний нарис, представлений у записці Міністерства внутрішніх справ, виявився більш доброзичливим до євреїв, ніж у Міністерства фінансів. Так, вказувалось, що “всі стани, всі класи знаходяться в кращому становищі, ніж євреї”, які в самому законодавстві зараховані до складу “іногородців”, і що “аж ніяк не з точки зору захисту чи симпатії до євреїв, але з точки зору державної справедливості, неупередженості та правосуддя не можна не визнати, що євреї мають право скаржитись на своє становище”. В документі перелічуються фактори, які в різні часи змушували уряд вдаватися до виключних законів та репресивних заходів стосовно євреїв: це замкненість та відособлення маси єврейського населення й прагнення до самоврядування; кагальний лад, спеціальний внутрішній адміністративний побут; прагнення до збагачення переважно за рахунок не євреїв, схильність до експлуатації; ухиляння від виконання державних повинностей; релігійна ворожнеча. Але відмічалось, що, враховуючи всі ці фактори, і вдаючись до виключних заходів стосовно євреїв, уряд все ж таки не досягнув бажаних результатів, навпаки – існування обмежень призвело до негативних наслідків [12].

Загальний висновок записки, складеної у Міністерстві внутрішніх справ, також свідчить про відсутність чіткої лінії в урядовій політиці стосовно єврейського населення Імперії протягом тривалого часу. Підкреслювалась відсутність достатніх підстав для обмеження євреїв смугою осілості, а також вказувалось на недоречність збереження обмежень у праві пересування, освіти та ін., тим більше в той час, коли євреї отримали право обирати в Державну думу. В документі відмічалось, що подальша політика уряду в єврейському питанні повинна була б характеризуватися поступовістю, послідовністю та обережністю, і що саме ці принципи мали стати основою майбутнього законодавства [13].

Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ також виробив список ряду обмежень, які підлягали негайній відміні, тобто згідно з 87 статтею Основних законів. Цей список виявився значно ширшим ніж у Міністерства фінансів [14]. За доповнення до окремих статей, які привели б до покращення становища єврейського населення, часткову зміну законодавства про євреїв, але без корінних перетворень самої суті діючого законодавства, виступали й більшість губернаторів [15].

В листі від 17 вересня 1906 р. директор Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ О.Арбузов повідомляв помічника управляючого справами Ради міністрів М.Плеве, що надсилає йому, за розпорядженням Столипіна, записку про право проживання та пересування євреїв із тим, щоб той, ознайомившись, вже доповів її зміст прем'єру. О.Арбузов підкреслював, що записка складалась на основі матеріалу, який був у наявності, за наказом голови Ради міністрів, але безпосередньо при роботі над нею він вже не отримував ніяких провідних вказівок. Арбузов також інформував Плеве про надання в подальшому записки про єврейському землеволодінню [16]. Відмітимо, що в цьому питанні позиція Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ зводилася, в цілому, до можливості надання євреям права придбання невеликих ділянок для занять власною землеробською працею, а також під кладовища, лікарні та промислові підприємства поза містом. Враховуючи схильність євреїв до торговельної та промислової діяльності, в інтересах держави планувалось дозволити їм займатися такою діяльністю не лише в містах, але й у повітах. Проте передбачалось заборонити євреям придбання великих земельних площ і купівлю земель – надільних за куплення за допомогою Селянського банку [17].

П.Столипін наказував, щоб матеріали по єврейському питанню до обговорення в Раді міністрів “тримались в абсолютній таємниці” [18]. Власне тому Арбузов не показував записку про право проживання євреїв нікому, окрім товариша міністра внутрішніх справ

С.Крижанівського. Але згодом з'ясувалось, що у одного з "другорядних чинів міністерства" був друкований екземпляр записки, отриманий з канцелярії Ради міністрів. Щоб позбутися в подальшому непорозумінь, Арбузов довів цей факт до відома Плеве [19].

В засіданні Ради міністрів обговорення суджень відносно існуючих тоді обмежень прав євреїв відбулось 15 вересня 1906 р. Відмітимо, що хоча уряд Столипіна був неоднорідним, оскільки на той час до його складу входив, як представник крайне правих поглядів, так і помірковано праві та помірковано ліберали, але "перший обмін думками серед міністрів мав у цілому досить доброзичливий характер", і ніяких "особливих заперечень" проти перегляду існуючого законодавства не надійшло. Цікаво, що, навіть І.Щегловітов, відомий, м'яко кажучи, своєю нелюбов'ю до євреїв, висловлювався за необхідність, не ставлячи принципово питання про запровадження єврейського рівноправ'я, приступити до детального перегляду існуючого законодавства та визначити, які з обмежень підлягають відміні. Певну обережність у вирішенні питання проявляв лише державний контролер П.Шванебах. Зазначимо, що при обговоренні був присутній і М.Плеве, оскільки "користувався повною довірою" самого прем'єра. "Наше перше засідання з поставленого питання завершилось тим, – згадував Коковцов, – що кожне відомство запропонує в якомога коротший термін перелік обмежень, які стосуються предмета його компетенції, з тим, щоби Рада міністрів зупинилась на кожній законодавчій постанові й винесла певне рішення відносно об'єму бажаних та допустимих полегшень" [20].

18 вересня 1906 р. П.Столипін направив листа за № 1524 з позначкою "довірливо" на ім'я військового міністра О.Редігера й прохав повідомити, які з-поміж існуючих обмежень прав євреїв, що стосуються довіреного йому міністерства, підлягають відміні, та в якому порядку – через Державну думу та Державну раду, чи згідно з 87 статтею Основних законів. Листи подібного змісту за № 1525–1533 були направлені відповідно також морському міністру О.Бірільову, міністру народної освіти П. фон Кауфману, міністру торгівлі й промисловості Д.Філософову, міністру іноземних справ О.Ізвольському, міністру юстиції І.Щегловітову, міністру шляхів сполучення М.Шаффаузену-Шенберг-Ек-Шауфусу, головноуправляючому землеустроєм та землеробством Б.Васильчикову, державному контролеру П.Шванебаху, обер-прокурору Святішого Синоду П.Ізвольському [21].

Починаючи з 30 вересня і до 19 жовтня 1906 р. на ім'я Столипіна надходили листи-відповіді з пропозиціями відміни тих або інших обмежень стосовно прав євреїв, а також вказівками на те, в якому порядку вони підлягають відміні [22]. Оскільки кожне з міністерств та відомств справилось з поставленим завданням в короткий термін, то протягом декількох засідань, спеціально присвячених проведеній роботі, остаточний перегляд було завершено, та ціла низка обмежень виявилася запропонованою до виключення із закону [23].

Протягом цієї стадії підготовки проекту на його захист вступав міністр фінансів, сподіваючись, що ухвалення документу позитивно вплине на біржу та в цілому на західні ліберальні кола [24]. Згадуючи виступи В.Коковцова в Раді міністрів, сучасники неодмінно відмічали його "дивну пам'ять" та "вміння говорити красиво, але занадто довго" [25]. Товариш міністра внутрішніх справ В.Гурко – людина консервативних поглядів, навпаки вважав, що прийняття часткових заходів в плані зрівняння прав євреїв з правами решти підданих може мати лише суто негативні наслідки, оскільки це "не задовольнить євреїв, не позбавить їх революційності, але натомість забезпечить їм зайву зброю, надасть більшу можливість боротися з урядом" [26]. Наявність двох протилежних точок зору не дозволила ухвалити рішення щодо проекту вже під час першого обговорення в Раді міністрів. П.Столипін, як свідчив В.Гурко, "спочатку нібито захищав проект, але потім, ймовірно, збентежився" та відклав рішення на наступне засідання [27].

Зміст запрошення, надісланого Плеве за дорученням прем'єра, на ім'я державного секретаря барона Ю.Іксуль фон Гільденбандта свідчить, що чергове засідання з приводу обговорення єврейського питання мало відбутися у вівторок 31 жовтня 1906 р. о 9 годині вечора [28]. Ще до початку обговорення проекту на цьому засіданні домовились, що журнал повинен бути наданий на розгляд імператору з одногосним рішенням, тобто в цьому питанні меншість Ради повинна була підкоритися більшості [29]. А відтак, проект мав завершатися пропозицією затвердити його згідно з 87 статтею Основних законів, оскільки саме такий варіант був найбажанішим для більшості міністрів. Що стосується основних пунктів проекту, то висновки, складені в Державній канцелярії Ради міністрів, після їх обговорення ще раз надсилались до міністерств і мали бути поверненими звідти із зауваженнями, якщо такі були, на початку листопада, не повернення – означало остаточну згоду з основними пунктами проекту закону [30].

Цікаво, що, починаючи з жовтня 1906 р., в газеті "Россия" стали з'являтися публікації загального характеру про необхідність зменшити напругу в суспільстві шляхом вирішення такого наболілого та складного єврейського питання. Безпосередніх вказівок щодо його розгляду міністрами, звичайно, не існувало. Основною думкою більшості надрукованих в "России" матеріалів було те, що мирне співіснування євреїв з корінним населенням Імперії виявилось би надзвичайно вигідним, як, до речі, було б вигідним обернути на свою користь всі вироблені протягом століть якості, які в руках євреїв стали сильною зброєю, а особливо в епоху товарно-грошових відносин та конкуренції.

Пояснити появу таких публікацій, на наш погляд, просто: враховуючи пануючі настрої, міністрам і, перш за все, самому прем'єру було б надзвичайно важливо заздалегідь підготувати суспільство до можливих змін. Це був один із кроків на тому шляху, якого уряд мав дотримуватись в єврейському питанні, для того, щоб "міркування уряду й пропозиції його щодо перегляду законодавства про євреїв стали відомі громадській думці". Підтвердженням цьому може бути й той факт, що газета "Россия" була офіційним друкованим урядовим органом. Ще 9 червня 1906 р. П.Столипін видав циркуляр за № 5378, в якому йшлося про його створення [31]. С.Вітте писав з даного приводу, що замість газети "Русское государство" Столипін "на урядові ж кошти відкрив газету "Россия", яка раніше існувала, але в мізерній кількості, поставив редактором Сиромятнікова, а головним діячами того ж Гур'єва та чиновника міністерства внутрішніх справ ренегата єврея Гурлянда... Столипін сподівався, що таким чином він введе в оману громадську думку, проте, звичайно, ця наївна хитрість нікого в оману не ввела, вся Росія знає, що газета "Россия" є урядовий орган, утримуваний на урядові кошти, за рахунок секретних фондів та прибутків "Правительственного вестника", які є значними через велику кількість обов'язкових документів" [32].

"Політичний зондаж", проведений урядом, викликав хвилю негативних відгуків у пресі. "Московские ведомости" зазначали, що припущення газети "Россия" про те, що при розширенні своїх прав євреї "знайдуть застосування власній енергії та праці", є легковажністю та знущанням. Орган московських монархістів писав: "Руський імператорський уряд... без всякого сумніву, має поквитатись відмовитись від тих намірів, які приписує йому петербурзька газета "Россия". А "Русское знамя" друкувало численні телеграми місцевих відділів "Союза русского народа", які висловлювали обурення настільки "крамольними" намірами уряду [33].

Зважаючи на таку реакцію, чи був Столипін впевнений у тому, що Микола II підтримає новий законопроект? У спогадах заступника Столипіна по МВС, начальника окремого корпусу жандармів П.Курлова є свідчення про те, що саме імператор доручив прем'єру, "не піднімаючи законодавчого питання, в адміністративному порядку, вжити заходів для полегшення обмежувачих постанов проти єврейства" [34]. А.Колі, навпаки, стверджував, що П.Столипін добре знав позицію Миколи II по єврейському питанню, і остання полягала в повній рішучості ні в чому не поступатися правами руського народу на користь єврейству [35]. В. Кокцов відмічав: "Під час підготовчої роботи, яку проводив уряд, у всіх нас було чітке уявлення про те, що Столипін поставив питання з відома государя". Міністр фінансів вказував: прем'єр часто знайомив імператора зі своїми думками по даній проблемі, спираючись на власний досвід, здобутий в Західному краї, і Микола II "жодного разу не висловив принципової незгоди", хоча, разом із тим, "не було й заздалегідь наданої загальної згоди, якої Столипін і не питав, добре усвідомлюючи, що по такому дражливому питанню не можна й вимагати, щоб государ висловився, перш ніж ознайомиться з рішенням Ради міністрів" [36].

Проект, прийнятий більшістю в Раді міністрів і переданий Миколі II на розгляд, являв собою статейну ревізію законодавства про євреїв в напрямку його лібералізації та відміни багатьох існуючих обмежень. Так, передбачалось відмінити: заборону на проживання євреїв у сільській місцевості по всій Імперії; деякі особливі обмеження відносно постійного проживання й тимчасового перебування євреїв поза смугою осілості; обмеження на участь євреїв у виробництві та торгівлі спиртними напоями, в гірничій справі та інших промислах; обмеження на володіння євреями нерухомістю та оренду. Підлягала скасуванню вимога згадувати про приналежність до іудейської віри, відмінялась заборона рідним прямувати за висланими, передбачалось пом'якшення обмежень на участь євреїв в управлінні акціонерними товариствами [37].

Голова Ради міністрів усвідомлював обмеженість запропонованих заходів. Він змушений був лавірувати, діяти, враховуючи пануючі у суспільстві настрої, розстановку політичних сил, в тому числі й достатньо стриману позицію з даного питання Миколи II. Коли журнал Ради міністрів потрапив імператору на розгляд та затвердження, то в записці, яка супроводжувала законопроект, було сказано, що його мета є достатньо скромною: "позбутися з

еврейського законодавства лише таких зайвих і невинуватих умовами сьогодення обмежень, встановлення яких свого часу було викликано потребами перехідного значення” [38]. Однак Столипін сподівався, що навіть такі часткові поступки будуть сприяти певному умиротворенню в середовищі євреївства.

У проекті урядового повідомлення по єврейському питанню, який передбачалось оголосити при виданні закону, в разі затвердження останнього імператором, говорилося, що уряд, незважаючи на можливі ускладнення, буде втілювати в життя основні положення декларації 24 серпня 1906 р., а відтак, буде вирішувати єврейське питання, розпочинаючи перегляд законодавства згідно з 87 статтею, не торкаючись при цьому основ єврейського законодавства – смуги осілості та заборони придбання земель у сільській місцевості [39]. Оскільки урядова програма від 24 серпня 1906 р. отримала “височайше схвалення”, то, напевне, це все ж таки давало Столипіну деякі підстави сподіватись на в цілому позитивне рішення Миколи II стосовно прийняття Особого журналу Ради міністрів про перегляд постанов, які обмежували права євреїв.

“Журнал Ради міністрів пролежав у государя досить довго, – згадував В. Коковцов. – Не раз ми запитували Столипіна, яка доля спіткала його й чому він так довго не повертається, та кожного разу відповідь була абсолютно спокійною й не передбачала нічого неприємного. Лише 10 грудня 1906 року журнал повернувся від государя до Столипіна” [40].

Незважаючи на величезну роботу, проведenu міністерствами, та на найпереконливіші докази на користь прийняття позитивного рішення по цій справі, Микола II не затвердив наданий йому журнал з єврейського питання. Він писав Столипіну, що “внутрішній голос все наполегливіше стверджує мені, щоб я не брав цього рішення на себе. До цих пір совість моя ніколи мене не зраджувала. Тому і в даному випадку я налаштований прислухатися до її веління” [41].

Ініціатива прем’єра, таким чином, наштовхнулася на містичні настрої імператора. Проте були й інші причини відхилення Миколою II запропонованого проекту. Досить часто з чергових поточних державних справ імператор набирався мудрості не лише від своїх найближчих радників, але й з так званих політичних записок, наданих йому “Союзом Русского Народа” й іншими подібними правими організаціями, яким Микола II, значною мірою, симпатизував. Ці записки, як і постійне читання “Земщины”, багато в чому сприяли виробленню ставлення царя до поточних справ [42]. На Дворянському з’їзді 16 листопада 1906 р. В. Пуришкевич вихваляв дисципліну й вплив “Союза Русского Народа”, а також стверджував, що саме за його сигналом 205 відділів Союзу звернулися з телеграмами про неприпустимість надання пільг євреям, і що ця маса телеграм справила вражаючий вплив на Миколу II [43]. “Ось джерело того внутрішнього голосу, який Государя нібито ніколи не зраджував”, – писав В. Маклаков [44].

З приводу відхилення законопроекту Петербургом поширювались різні плітки та чутки: “Розповідали, що тут основну роль відіграв той самий Юзефович, який був одним з авторів маніфесту про укріплення самодержавного ладу; говорили, що сам Столипін радив імператору не затверджувати його” [45].

Останнє припущення, між тим, є досить сумнівним: інакше як пояснити той факт, що того ж дня, коли стало відомо про рішення імператора, голова Ради міністрів направив йому листа, в якому пропонував все ж таки знайти вихід із ситуації, яка утворилася. П.А. Столипін писав: “...всі мої думки й прагнення спрямовані на те, щоб не створювати Вам ускладнень та берегти вас, Государ, від будь-яких неприємностей... Тепер для суспільства й євреївства питання буде виглядати таким чином: Рада одноголосно висловилася за скасування деяких постанов, проте Государ забажав їх зберегти. Ваша Величність, ми не маємо права ставити Вас в таке становище й ховатися за Вас. Це тим більше не є правильним, оскільки Ви, Ваша Величність, самі вказували на непридатність до життя багатьох із діючих законоположень і не бажаєте лише поспіхом дарувати будь-що євреям від себе до Думи”. Далі в листі Столипін звертався до Миколи II з проханням змінити резолютивну частину журналу у такий спосіб: “Не маючи по суті заперечень проти вирішення запропонованого Радою міністрів питання, вбачаю необхідним провести його загальним законодавчим порядком, а не згідно з 87 статтею Основних законів” [46].

Наполегливість прем’єра принесла результати. 11 грудня 1906 року цар в листі до Столипіна дав згоду на його прохання [47]. Відтак, Особий журнал Ради міністрів мав ще раз бути доопрацьованим. Уже 13 грудня 1906 р. М.Плеве надав Столипіну виправлений журнал по єврейському питанню. І в той же день Столипін зробив на ньому позначку олівцем: “З

виправленим проектом згоден” [48]. 15 грудня 1906 р. імператор наклав на журнал Ради міністрів резолюцію “Внести на розгляд Державної думи” [49].

В цілому під керівництвом П.Столипіна міністерствами та відомствами була проведена ретельна й кропітка робота з приводу підготовки Особого журналу Ради міністрів про перегляд постанов, які обмежували права євреїв. Вироблений законопроект, певним чином, можна було вважати компромісним: він надавав лише часткові пільги єврейству, проте навіть і в такому обмеженому вигляді проект, в разі його ухвалення, дозволив би заспокоїти найбільш революційну частину єврейства, сприяв би усуненню із законодавства тих обмежень, які були незрозумілими та невиправданими вимогами часу, а відтак, привів би до зменшення кількості чиновницьких зловживань. З іншого боку, дарування євреям часткових пільг дало би можливість Думі відкласти вирішення цього питання в повному придворними колами та певними політичними силами. Незважаючи на зміни, внесені в резолютивну частину журналу імператором, Столипін зміг досягти своєї основної мети – громадськість знала про намір уряду взятися за розв’язання такої складної проблеми. Було очевидним, що при вирішенні прем’єром цього конкретного питання, пов’язаного із становищем євреїв, ним керували не емоції та почуття, а інтереси держави, як він їх розумів.

Джерела та література

1. Гурко В.И. Черты и силуэты прошлого. Правительство и общественность в царствование Николая II в изображении современника. – М.: Новое литературное обозрение, 2000. – С. 582.
2. Тагер А.С. Царская Россия и дело Бейлиса. – М., 1934. – С. 48.
3. Переписка В.Коковцова с Эд. Нецлиным // Красный архив. – 1932. – Т. 4. – С. 134-135.
4. Російський державний архів літератури та мистецтва. – Ф. 1208. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 50 зв.
5. Коковцов В.Н. Из моего прошлого. Воспоминания. 1903-1919 гг. – Книга первая. – М.: Наука, 1992. – С. 206-207.
6. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 1276. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 1 а.
7. Там само. – Арк. 2.
8. Там само. – Арк. 50.
9. Там само. – Арк. 51 зв.-54.
10. Там само. – Арк. 55 зв.-56.
11. Там само. – Арк. 121.
12. Там само. – Арк. 167-169.
13. Там само. – Арк. 171.
14. Там само. – Арк. 276-276 зв., 370 зв.
15. Там само. – Арк. 185-191.
16. Там само. – Арк. 119.
17. Там само. – Арк. 282-336.
18. Коковцов В.Н. Из моего прошлого... – С. 206; Гурко В.И. Черты и силуэты прошлого... – С. 595.
19. РДІА. – Ф. 1276. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 120.
20. Коковцов В.Н. Из моего прошлого... – С. 206-207.
21. РДІА. – Ф. 1276. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 371.
22. Там само. – Арк. 373-418.
23. Коковцов В.Н. Из моего прошлого... – С. 207.
24. Гурко В.И. Черты и силуэты прошлого... – С. 594.
25. Из записок А.Ф.Редигера // Красный архив. – 1933. – Т. 60. – С. 131.
26. Гурко В.И. Черты и силуэты прошлого... – С. 594.
27. Там само.
28. РДІА. – Ф. 1276. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 522.
29. Гурко В.И. Черты и силуэты прошлого... – С. 594-595.
30. РДІА. – Ф. 1276. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 524.
31. Лихоманов А.В. Борьба самодержавия за общественное мнение в 1905-1907 гг. – СПб. 1997. – С. 65.
32. Витте С.Ю. Воспоминания. – М., 1960. – Т. 3. – С. 316-317.
33. Лихоманов А. В. Борьба самодержавия за общественное мнение в 1905-1907 гг. – СПб. 1997. – С. 104.
34. Курлов П.Г. Гибель императорской России. – М.: Современник, 1992. – С. 112.
35. Кони А.Ф. Моя Гефсиманская ночь // Собрание сочинений. В 8 т. – М., 1966. – Т.2. – С. 372-373.

36. Коковцов В.Н. Из моего прошлого... – С. 208.
37. П.А.Столыпин: Программа реформ. Документы и материалы. В 2 т.– М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – Т. 1. – С. 134-137.
38. Убийство П.А.Столыпина. Свидетельства и документы / Сост. А.Серебренников. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – С. 62.
39. РДІА. – Ф. 1276. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 653-656.
40. Коковцов В.Н. Из моего прошлого... – С. 208.
41. Переписка Н.А.Романова и П.А.Столыпина // Красный архив. – 1924. – Т.5. – С. 105.
42. Николай II и "правые" (одна из политических "записок") // Монархия перед крушением. 1914-1917. Из бумаг Николая II. – М., 1927. – С. 310.
43. Изгоев А. П.А.Столыпин. Очерк жизни и деятельности. – М., 1912. – С. 53-54.
44. Маклаков В. Государственная Дума: (Воспоминания современника). – Lnd., 1991. – С. 40.
45. Гурко В.И. Черты и силуэты прошлого... – С. 595-596.
46. Переписка Н.А.Романова и П.А.Столыпина... – С. 107.
47. Там само.
48. РДІА. – Ф. 1276. – Оп. 2. – Спр. 45. – Арк. 726.
49. РДІА. – Ф. 1276. – Оп. 20. – Д. 4. – Л. 215.

At the beginning of the twenty century Jewish question was the most complicated from all questions of the national policy. The article analyses Stolypin's Cabinet's preparation of the Special journal about revision of decrees which limited Jewish rights. Taking into the consideration of the circumstances preceded the working out of the journal, it was the attempt to evaluate the document and Stolypin's contribution to Jewish question.

Key words: Cabinet Council, journal, Jewish question, P.Stolypin.

УДК 94(470+571) »1906-1917»

Олена Зінченко

ТАЄМНИЙ ЗАСІБ РОЗПУСКУ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ ТА ДЕРЖАВНОЇ РАДИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 1906 – 1917 РОКІВ

У статті досліджуються виникнення та особливості протиправного таємного засобу розпуску палат народного представництва Російської імперії за допомогою наперед підписаних носієм верховної влади таємних бланків. Особлива увага при цьому приділяється добі царювання Миколи II після першої російської революції 1905 – 1907 рр.

Ключові слова: Російська імперія, Державна дума, Державна рада, народне представництво, таємні бланки.

В умовах нелегкого становлення державності незалежної України влада нерідко застосовувала протиправні і непрозорі засоби досягнення своїх цілей, що розминаються з цілями суспільства. Це обумовлює інтерес до історичного досвіду застосування подібних засобів боротьби влади з політичними опонентами у минулому. На жаль, порушена нами тема зовсім не досліджувалась істориками. Усе це і схиляє автора статті до її висвітлення на підставі аналізу певного кола джерел, перш за все документальних свідчень безпосередніх учасників застосування урядом Миколи II таємних засобів розпуску палат народного представництва.

Запровадженому 1906 р. народному представництву Російської імперії були властиві різні історичні впливи і нашарування, що відрізняли його від парламентського устрою і функціонування західноєвропейських країн. Зокрема, це стосувалось методів скликання, перерви та розпуску сесій Державної ради та Думи. Імператор Микола II практикував попереднє надання голові Ради міністрів підписаних ним порожніх таємних бланків указів про скликання, перерву чи розпуск сесій палат народного представництва без дати здійснення